

پارادوکس در منظر شهری

تعارض اندیشه و عمل در منظر شهر عشق آباد

babak.atashinbar@gmail.com

محمد آتشین بار / پژوهشگر دکترای معماری

عمومی» یک تعریف جامع و مانع از سوسیالیسم ممکن نیست.

شهر سوسیالیستی

اهداف و محورهای فلسفی بنیانگذاران سوسیالیسم را اوضاع نابسامان طبقات ضعیف اجتماعی و کارگران به لحاظ وضعیت نامطلوب مسکن، بهداشت، حقوق شهروندی و ... تشکیل می‌داد. کارگران در آرمانشهر سوسیالیستی، که قبلاً به صورت توده‌های بی‌ارتباط با هم پراکنده و در اثر رقابت متقابل از هم گسسته بودند، بدنه‌ای به هم فشرده و یکنواخت را شکل می‌دهند. برخی از مهم‌ترین شاخصه‌های تیلور اندیشه سوسیالیسم در شهر عبارت است از:

1 الفای مالکیت زمین و استفاده از اجاره‌های زمین برای مقاصد عمومی.

2 اخذ مالیات از درآمدهای سنگین و تصاعدی برای تأمین هزینه‌های جامعه.

3 انحصار تمرکز اعتبار، ابزار ارتباطات و حمل و نقل توسط دولت برای توزیع هماهنگ و یکسان.

منظر شهری سوسیالیستی

در نگاه نظریه‌پردازان سوسیالیسم، هرچه تمرکز ابزار تولید بیشتر باشد، نگون‌بختی موقعیت طبقه کارگر نیز بیشتر می‌شود. ترقی شهرها و افزایش ثروت آنها با تأسیس ساختمان برای بانک‌ها، تعریض خیابان‌ها برای ترافیک، حمل و نقل و ورود تراموا، فقرا را به حاشیه‌های شلوغ شهر می‌راند. شرارت همراه با پیشرفت

شهر به عنوان محل زندگی و پیچیده‌ترین دستاورد بشر مورد نقد و تحلیل‌های فراوانی قرار گرفته تا بدانجا که پرداختن به شهر و نمادهای آن در قرن بیستم نیز چهره‌ای تازه را از خود به نمایش گذاشته است. علوم جدید در حوزه شناخت و درک انسان از محیط، راه‌های جدید تفسیر را باز کرده که منظر یکی از این علوم است. منظر با داشتن پایگاه فلسفی و تئوری علمی، نظریات نوینی را در ارتباط متقابل انسان و محیط ارائه می‌کند. نگاه منظر به شهر، فراتر از کالبد آن بوده و در تقابل با بسیاری از نظریه‌های کلاسیک است. نظریه منظر، شهر را موجودی پویا می‌بیند که تغییر می‌کند و به دنبال خود، دامنه فرهنگ، جامعه و نگاه انسان را نیز تغییر می‌دهد. منظر شهری واقعیتی است پویا که از تجربه توأمان «کالبد شهر در تاریخ» و «انسان در فیزیک شهر» حادث می‌شود. بنابراین فضاهای مختلف شهر می‌توانند عناصر منظر شهری باشند که از آن جمله عبارت است از: کوچه، میدان، نظرگاه، فضای جمعی، پوشش گیاهی، نقاط نشانه و ...

این نوشتار درصدد است با بررسی سه عنصر خیابان، فضای جمعی و نقاط نشانه از منظر شهری عشق آباد (پایتخت ترکمنستان) به قرائت منظر این شهر به عنوان شهری که محصول اندیشه سوسیالیسم است، بپردازد.

واژگان کلیدی: سوسیالیسم، منظر شهری، مردم، حکومت، عشق آباد.

سوسیالیسم یا جامعه‌باوری

نخستین سوسیالیست‌ها کسانی بودند که به یک سیستم اجتماعی اعتقاد داشتند و با نظام فردی اقتصاد موجود مخالف بودند. «سوسیالیسم» تئوری یا سیاستی است که هدف آن مالکیت یا نظارت جامعه بر وسایل تولید سرمایه، زمین، اموال و اداره آنها به سود همگان است. چنین تعریفی، اختلاف‌نظرها و روش‌های سوسیالیست‌ها و مدعیان بی‌شمار این ایدئولوژی را روشن نمی‌کند لذا، به دلیل پیچیدگی مفهوم «مالکیت و نظارت

شهر مسکو، اوایل به قدرت رسیدن بلشویک‌ها: فضاهای حداقلی در شهر و حضور زنان در عرصه‌های کار و اجتماع. مأخذ: آرشو اسناد سفر به بلوک شرق، اروپا، پژوهشکده نظر

بررسی عناصر منظر شهری عشق آباد

عشق آباد، پایتخت ترکمنستان با وسعتی حدود سی هزار هکتار است. نام این شهر در قدیم «شک‌آباد» بوده و آن را برگرفته از نام ایرانی «شک» از بنیانگذاران سلسله اشکانیان می‌دانند. قدمت این شهر به سده اول قبل از میلاد بازمی‌گردد. در سال ۱۹۲۰ با به قدرت رسیدن حکومت بلشویک‌ها به «پالتارسک» تغییر نام داد و پس از تشکیل جمهوری شوروی در سال ۱۹۲۴ نام سابق آن یعنی عشق‌آباد اعاده و طی ۱۰ سال، تعداد زیادی واحد صنعتی، دانشگاه تربیت معلم، ایستگاه راه‌آهن و هنرستان موسیقی در این شهر ساخته شد. در سال‌های جنگ جهانی دوم عشق‌آباد به عنوان شهری بی‌طرف پذیرای مؤسسات و ادارات مسکو شد. همین امر در توسعه صنعتی، علمی و فرهنگی شهر تأثیر به‌سزایی داشت.

■ خیابان

خیابان از اصلی‌ترین عناصر منظر شهری است که در حیات مدنی شهروندان نقش مهمی بر عهده دارد. خیابان‌های عشق‌آباد، فضایی پرهزینه هستند که به نظر می‌رسد برای گروهی خاص طراحی شده است. در این شهر، خیابان محصول شکل‌گیری و ساخت فضاهای اصلی شهر نیست که پس از پدید آمدن آنها به معرض نمایش گذارده شود، بلکه محصولی مستقل است که موازی با سایر فضاها «ساخته می‌شود». بنابراین از ویژگی‌های اصلی خیابان‌های این شهر، عدم شکل‌گیری بافت در جداره آنها است. گویی خیابان، فرصت آن را نداشته تا بتواند بافت همجوار خود را شکل دهد. دستوری بودن خیابان‌های عشق‌آباد، عدم حضور اجتماعات مردم در خیابان را نیز سبب شده است. استفاده از معماری زیبا و تجملاتی، علی‌رغم اینکه جاذبه‌های فراوانی را برای مردم کم‌درآمد و فقیر آن کشور به وجود آورده اما با داشتن مقیاسی بزرگ و معماری پرکار، خالی از ساکنین است. چرا که

صنعت، انباشت سرمایه و گسترش شهرها رشد می‌کند. هرچه سرمایه، سریع‌تر در شهرهای صنعتی و تجاری انباشته و از نیروی انسانی قابل استثمار بیشتر استفاده شود، بدبختی محلات فقیر شده کارگرنشین نیز بیشتر می‌شود.

لذا محله‌های مسکونی این شهرها؛ یکسان، ارزان قیمت، قابل استفاده برای همه اقشار و با حداقل امکانات بود. بخش‌های اداری و فرهنگی، که متعلق به عموم جامعه بود، گسترش می‌یافت اما بخش تجاری و بازرگانی بسیار کوچک نگه داشته می‌شد. بنابراین منظر شهری متأثر از نفوذ سوسیالیسم در شهرها، منظر همگن و یکنواخت بود که به حداقل منافع فردی و حداکثر منافع جامعه رو می‌کرد. برخی ویژگی‌های منظر شهری سوسیالیستی به شرح زیر است:

- فضاهای یکسان و همگن
- همجواری سطوح مختلف اجتماع
- عدم ارتباط با دنیای آزاد
- دو بخش قدیمی و نوساز مجزا از هم
- کاهش تبلیغات و اقتصاد خصوصی
- افزایش تجهیزات عمومی در شهر

با بررسی عمیق‌تر در شهرهای سوسیالیستی، می‌توان عناصر اصلی منظر این شهرها را به موارد زیر خلاصه کرد:

- خیابان، نماد مبارزه با جامعه بورژوازی
- فضای جمعی، نماد برابری و عدالت
- نقاط نشانه، نماد گروه‌های مردمی

منظر شهری عشق‌آباد برخلاف شعارهای آرمانگرایانه دولت، تبلور اندیشه جامعه‌باور نیست بلکه حضور گروه‌های مقتدر، سرمایه‌دار و دولتی به واسطه هزینه‌های سنگین در ساخت و نگهداری «شهر نمایشی عشق‌آباد»، منجر به اختلاف زیاد طبقاتی بین دو حوزه مردم و حکومت شده است.

خیابان آرجابیل؛ سهم دولت یا مردم؟ مأخذ: نگارنده، ۱۳۸۸.

مسجد روحی عشق آباد، بزرگ و سلطه‌گر که در مسابقه خودنمایی، چالشین مذهب شده است و فضایی برای برگزاری آیین‌های رسمی دولت ترکمنستان است. مأخذ: نگارنده، ۱۳۸۸.

Ata Watana Sohrat، عشق آباد، مأخذ: نگارنده، ۱۳۸۸.

ترکمنستان هیچ مطابقتی نداشته و در واقع نمایشی عروسکی از دنیای آزاد هستند.

■ نقاط نشانه

نقاط نشانه، عناصر مصنوع یا طبیعی در شهر هستند که خوانایی شهر را اعتلا می‌بخشند. نشانه‌ها، جایگاه و نوع ارزش‌ها در زندگی روزمره شهری را به نمایش می‌گذارند. از مهم‌ترین نقاط نشانه در این شهر و آسیای مرکزی، مسجد «روحی» است که توسط «صفرمراد نیازوف»، رئیس حکومت ترکمنستان، حدود سال ۲۰۰۴ میلادی توسط یک شرکت فرانسوی ساخته شد. ساخت این مسجد که مساحت آن بالغ بر ۱۷۵۰۰ مترمربع است، نزدیک به ۱۰۰ میلیون دلار هزینه در برداشت. این مسجد گنجایش ۱۰ هزار نمازگزار را دارد و بر دیوارهای آن حکاکی‌هایی از قرآن و ابیاتی از «روح‌نما»، دفتر شعر صفر مراد نیازوف، نقش بسته است که رهنمودهایی برای احترام به ارزش‌های خانواده و وطن‌پرستی را دارد و رسانه‌های دولتی ترکمنستان آن را هم‌تراز با قرآن و انجیل قلمداد کرده‌اند.

این خیابان‌ها از حیات اجتماعی شهر پدید نیامده بلکه حاصل تفکری اقتدارگرا است.

شاهد این موضوع خیابان «آرچابیل» شهر عشق آباد است که ویژگی‌های آن عبارت است از:

- ساختمان‌ها همچون دانه‌های سرمایه‌داری در اطراف خیابان ساخته می‌شوند.
- دولت، خیابان را می‌سازد.
- نظم عمومی و حداکثری در خیابان کاملاً مشهود است.
- نماهای آن یکنواخت است.

■ فضای جمعی

فضاهای جمعی، فضاهایی خودبنیاد و ارگانیک هستند که اهمیت آنها به دلیل حضور اجتماعی ساکنین پررنگ می‌شود و مکان تجربه زندگی شهروندی است. اما در شهر عشق آباد اتفاقی برعکس رخ داده است. فضاهای جمعی این شهر، متکی بر مجسمه و سمبل‌های ملی است که اهمیت آنها را مقیاس هرچه فرا انسانی‌تر آن تعیین می‌کند. این فضاها با فرهنگ جامعه

جمع‌بندی

پدید آیند، بلکه نماد اقتدار حکومت و دولت به حساب می‌آیند.

- نقاط نشانه در این شهر گویای اراده حکومت است نه تبلور خواست‌های مردمی. منظر شهری عشق آباد برخلاف شعارهای آرمانگرایانه دولت، تبلور اندیشه جامعه‌باور نیست بلکه حضور گروه‌های مقتدر، سرمایه‌دار و دولتی به واسطه هزینه‌های سنگین در ساخت و نگهداری «شهر نمایشی عشق آباد» اختلاف زیاد طبقاتی بین دو حوزه مردم و حکومت را سبب شده است.

خود در قالب شهر هستند، اما نفوذ افکار مارکسیستی در فرهنگ آنان به حدی است که شهرهای آنان، تداوم همان افکار است با این تفاوت که سمبل‌های فردی جای خود را به سمبل‌های ملی و حکومتی داده است:

- عشق آباد از خیابان شروع می‌شود و فرصت نیافته تا بافت خود را شکل دهد. لذا خیابان، به نماد سرمایه‌داری در منظر شهری تبدیل شده است.
- فضاهای جمعی نقاطی خودبنیاد و مردم‌سالار نیستند که در جای‌جای شهر

عشق‌آباد شهری بزرگ با مردمی سنتی است که با ظاهری فریبنده، در حال عرضه خود به دنیای آزاد است. برای مردم عشق‌آباد که سال‌ها تحت سلطه افکار سوسیالیستی بودند و ارتباطی با تجارت آزاد و دنیای بیرون نداشته‌اند، برخورداری از شهری با ظاهر غربی که در رسانه‌های عمومی می‌بینند، قابل توجه است. عشق‌آباد از طرف مدیران شهری به صورت دستوری و از بالا به پایین در حال «ساخته شدن» است. گرچه مدیران شهری عشق‌آباد سعی در ارائه افکار آزاد

منابع

- ▼ تانکس، فرن (۱۳۸۸) *فضا، شهر و نظریه اجتماعی*، ترجمه: حمیدرضا پارسی و آرزو افلاطونی، مؤسسه انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران.
- ▼ دیکنز، پیتر (۱۳۷۷) *جامعه‌شناسی شهری: جامعه اجتماعی محلی و طبیعت انسانی*، ترجمه: حسین بهروان، انتشارات آستان قدس رضوی، مشهد.
- ▼ کوزر، لیونیس (۱۳۷۷) *زندگی و اندیشه بزرگان جامعه‌شناسی*، ترجمه: محسن ثلاثی، انتشارات علمی، تهران.
- ▼ فکوهی، ناصر (۱۳۸۶) *انسان‌شناسی شهری*، نشر نی، تهران.
- ▼ منصور، سید امیر (۱۳۸۲) *درآمدی بر شناخت معماری منظر*، فصلنامه باغ نظر، شماره دوم، صص ۶۹-۷۸.